

विद्यार्थीको उपस्थितिमा शैक्षिक व्यवस्थापनको प्रभाव

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, स्नातकोत्तर तह (एम.एड.)

दोस्रो वर्षको शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषयको

शोधकार्य (एड. ५९८) को आंशिक आवश्यकता

परिपूर्तिका लागि तयार पारिएको

शोधपत्र

लुना भण्डारी

क्याम्पस क्रमाङ्क : ७१ (२०७२/०७३)

त्रि.वि. दर्ता नं. ९-१-९-४९९-२००७

परीक्षा क्रमाङ्क : २१८००७४/२०७३

जनता बहुमुखी क्याम्पस

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

इटहरी, सुनसरी

२०७६

विद्यार्थीको उपस्थितिमा शैक्षिक व्यवस्थापनको प्रभाव

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, स्नातकोत्तर तह (एम.एड.)
दोस्रो वर्षको शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषयको
शोधकार्य (एड. ५९८) को आंशिक आवश्यकता
परिपूर्तिका लागि तयार पारिएको

शोधपत्र

लुना भण्डारी

क्याम्पस क्रमाङ्क : ७१ (२०७२/०७३०)

त्रि.वि. दर्ता नं. ९-१-९-४९९-२००७

परीक्षा क्रमाङ्क : २१८००७४/२०७३

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

जनता बहुमुखी क्याम्पस

इटहरी, सुनसरी

२०७५

शोधपत्र बुझाएको मिति

वि.सं. २०७५/१२/१५

(७ अप्रिल, २०१९)

शोधपत्र भाइभा मिति

वि.सं. २०७६/०१/२०

(३ मे, २०१९)

प्रतिबद्धता पत्र

यो शोध पत्र नियमानुसार तयार गरेको हुँ । यो शोध पत्र तयारको लागि आवश्यक अध्ययन क्षेत्र नियमानुसार छनौट गरी जनसंख्या, नमूना र नमूना छनौट रणनीति, तथ्याङ्क संकलनका विधिहरु आफैले ढाँचा निर्माण गरी तयार गरेको छु । अध्ययनको लागि तथ्याङ्क सङ्कलन सुनसरी जिल्ला इटहरी उप-महानरपालिका क्षेत्र भित्रका विद्यालयहरुमा कार्यरत प्र.अ., शिक्षक, अभिभावक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, विद्यार्थीबाट प्रश्नावलीद्वारा आफैं उपस्थित भई सूचना सङ्कलन गरेको छु र विद्यालय दस्तावेजहरुबाट सूचना सङ्कलन गरेको छु । यो अध्ययन पूरा गर्न सुरु देखि तयार नहुन्जेल स्वयं आफैले मिहिनेत र अध्ययन गरी नियम संगत तरिकाले तयार गरेको हुँ । म आफैले गरेको प्रमाण आवश्यक परे सो प्रमाण पेश गर्न तयार छु भनी प्रतिबद्धता गर्दछु ।

मिति : २०७५, चैत्र

.....

लुना भण्डारी

शोधकर्ता

जनता बहुमुखी क्याम्पस

इटहरी, सुनसरी

स्थापित : २०४५

☎ ०२५-५८१३००
५८००६४

प.सं. :

च.नं.:

(त्रिभुवन विश्वविद्यालय र उ.मा.शि.परिषदबाट सम्बन्धन प्राप्त)

विज्ञान, व्यवस्थापन, मानविकी तथा शिक्षाशास्त्र सङ्काय

सिफारिस पत्र

प्रस्तुत शोधपत्र जनता बहुमुखी क्याम्पस शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत एम.एड. दोस्रो वर्षकी छात्रा लुना भण्डारीले विद्यार्थी उपस्थितिमा शैक्षिक व्यवस्थापनको प्रभाव शीर्षकमा मेरो प्रत्यक्ष मार्गदर्शनमा रही तयार गर्नुभएको हो । यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

बिमल नेपाल

शोध निर्देशक

मिति : २०७५ / /

जनता बहुमुखी क्याम्पस

☎ ०२५-५८१३००
५८००६४

इटहरी, सुनसरी

स्थापित : २०४५

प.सं. :

च.नं.:

(त्रिभुवन विश्वविद्यालय र उ.मा.शि.परिषदबाट सम्बन्धन प्राप्त)
विज्ञान, व्यवस्थापन, मानविकी तथा शिक्षाशास्त्र सङ्काय

स्वीकृति पत्र

प्रस्तुत शोधपत्र जनता बहुमुखी क्याम्पस शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत एम.एड. दोस्रो वर्षकी छात्रा लुना भण्डारीले विद्यार्थी उपस्थितिमा शैक्षिक व्यवस्थापनको प्रभाव शीर्षकमा तयार गरिएको शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

१. शान्तिराम दाहाल
(विभागीय प्रमुख)
२. बिमल नेपाल
(शोधनिर्देशक)
३.
(बाह्य सुपरिवेक्षक)

मिति :

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग जनता बहुमुखी क्याम्पस, स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि तयार पारिएको प्रस्तुत शोधपत्र शिक्षण सिकाई प्रक्रियामा आधारभूत तहको कक्षाकोठा व्यवस्थापन विषयसँग सम्बन्धित छ । प्रस्तुत शोधपत्रमा सामुदायिक विद्यालयहरूमा कार्यरत प्र.अ., शिक्षक, अभिभावक, वि.व्य.स. अध्यक्ष तथा विद्यार्थीहरूको सहयोगमा प्राप्त सूचना तथा तथ्यहरूको आधारमा तयार पारिएकाले सम्बन्धित सबैलाई उपयोगी हुने कुरामा पूर्ण विश्वस्त छु । प्रस्तुत शोधपत्र श्रद्धेय गुरु तथा मेरा शोध निर्देशक श्री विमल नेपालज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार पारिएको हो । आफ्नो अध्यापनको व्यस्तताको बावजुद सधैं सद्भावपूर्ण सहयोगको कार्यप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु । यस अध्ययनलाई पूर्ण पार्न आवश्यक सल्लाह, निर्देशन दिई सहयोग गर्नुहुने अन्य गुरुवर्गहरू, सहपाठी मित्रहरूप्रति पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

तथ्याङ्क सङ्कलनमा सहयोग गर्नुहुने नमुना छनोटमा परेका विभिन्न विद्यालयहरूका वि.व्य.स. अध्यक्षज्यूहरू, प्र.अ.ज्यूहरू, शिक्षकज्यूहरू तथा विद्यार्थी भाइबहिनीहरूमा पनि विशेष आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु । अन्त्यमा आफ्नो अमूल्य समय, श्रम र धन खर्च गरेर उच्च शिक्षा प्राप्त गर्न हौसला दिई अवसर प्रदान गर्नुहुने मेरा बुबा, आमा, पति साथै सम्पूर्ण परिवारजनप्रति सदैव ऋणी छु ।

यस शोधकार्यलाई विभिन्न तहबाट सहयोग गर्नुहुने मेरा अनन्य मित्र तथा सहपाठी साथीहरूलाई पनि धन्यवाद नदिइ बस्न सकिदैन साथै आफ्नो शोध अध्ययनलाई अत्यन्तै सौहार्दपूर्ण रूपमा स्वीकारी शुद्ध कम्प्युटर टङ्कन गरी सहयोग गर्ने क्यानभास कम्प्युनिकेशन इटहरी-६, वि.पि. चौकका प्रो. सन्तोष रायमाझी पनि धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ । यो शोधपत्र सबैका लागि उपयोगी हुनेछ भन्ने पूर्ण विश्वास लिएको छु ।

लुना भण्डारी

शोधसार

प्रस्तुत शोध अध्ययनको शीर्षक विद्यार्थीको उपस्थितिमा शैक्षिक व्यवस्थापनको प्रभाव रहेको छ । यस शोध कार्यलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि गुणात्मक ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ । वस्तुस्थितिलाई गहिरिएर अवलोकन तथा अन्तरक्रियाको माध्यमबाट खोजी गर्ने प्रयास गरिएको छ । प्राप्त भएको तथ्याङ्कलाई वर्णनात्मक ढाँचाको प्रयोग गरी तार्किक ढङ्गले विश्लेषण गरिएको छ ।

सबैलाई गुणस्तरीय शिक्षा दिने प्रतिबद्धता अनुसार सरकारले विद्यालय शिक्षामा ठूलो लगानी गरेको छ । तापनि अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुन सकेको छैन । विद्यार्थीहरूलाई नियमित उपस्थिति गराउने र नतिजा उत्साहजनक बनाउने लक्ष्य राखे पनि जतिजा निराशापूर्ण नभएता पनि विद्यार्थी उपस्थितिमा नियमितता भने पाइन्न । यसमा विद्यार्थीहरूको उपलब्धि र उपस्थितिलाई निरन्तर र नियमित बनाउन नसक्नुमा विभिन्न तत्वहरूले प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा प्रभाव पारेको पाइन्छ । यसै सन्दर्भमा 'विद्यार्थी उपस्थितिमा शैक्षिक व्यवस्थापनको प्रभाव' शीर्षकमा यो अध्ययन गरिएको छ ।

यस अध्ययनबाट शिक्षा क्षेत्रमा कार्य गर्ने जो कोहीलाई केही हदसम्म भएपनि सहयोग पुग्ने आशा गरिएको छ । शिक्षक तथा सम्बद्ध व्यक्तिहरूलाई दिइने पेशागत सीप, अभिवृद्धिका तालिम, आर्थिक तथा भौतिक सहयोगहरू पनि पनि उपयुक्त देखिएका छैनन् । एउटा विद्यालय र शिक्षकले गरेको राम्रा अभ्यासहरूलाई अर्को विद्यालयसम्म पुर्याउने कार्य त्यति हुने गरेको पाइँदैन । विद्यालय र सरोकारवालाहरूको सम्बन्ध विकाशमा होस् या विद्यालय र माथिल्लो निकायबीचको सम्बन्ध होस् दुवै शैक्षिक व्यवस्थापन भन्दा पनि प्रसाशनिक नै रहेको पाइन्छ ।

यस अध्ययनका चारओटा उद्देश्यहरूमा पहिलो शैक्षिक व्यवस्थापनको वर्तमान स्थितिको पहिचान गर्ने, दोस्रो विद्यार्थी उपस्थितिको अवस्था पत्ता लगाई नियमित उपस्थितिमा देखा परेका कठिनाइहरू विश्लेषण गर्ने, तेस्रो विद्यार्थीको नियमित उपस्थितिमा शैक्षिक व्यवस्थापनका तत्वहरूले खेलेको भूमिकाको लेखाजोखा गर्नु र चौथो शैक्षिक व्यवस्थापनमा देखिएका समस्याहरू पत्ता लगाई निराकरणका उपायहरू प्रस्तुत गर्ने, प्रमुख उद्देश्य लिई यो अध्ययन गरिएको हो । उल्लेखित उद्देश्यहरू पुरा गर्नका लागि के सबै विद्यालयहरूमा शैक्षिक व्यवस्थापन उपयुक्त किसिमका छन् ? विद्यार्थी नियमित उपस्थितिमा शैक्षिक व्यवस्थापनले के-के भूमिका खेलेको छ ? शैक्षिक व्यवस्थापनले विद्यार्थीको नियमित उपस्थितिमा बृद्धि गर्न के-कस्ता तत्वहरू छन् ? शैक्षिक व्यवस्थापनमा के-के समस्याहरू रहेको पाइन्छ ? जस्ता

अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू राखि अध्ययन गरिएको छ । अध्ययनको सैद्धान्तिक खाकाको रूपमा स्किनर, मास्लो र हजवर्गका सिद्धान्तहरूलाई आधार बनाइएको छ । साथै पूर्व साहित्यको समीक्षा गर्ने क्रममा विभिन्न सम्बन्धित लेख रचना तथा अध्ययन प्रतिवेदनको समीक्षा गरिएको छ । अध्ययनको क्रममा सुनसरी जिल्लाको इटहरी उप-महानगरपालिका भित्र रहेका ६ ओटा सामुदायिक विद्यालयका ६ जना प्र.अ., ६ जना वि.व्य.स. अध्यक्ष, १२ जना शिक्षक, १२ जना अभिभावक र १२ जना विद्यार्थीहरूलाई नमुना जनसंख्याको रूपमा लिई यो अध्ययन कार्य सम्पन्न गरिएको छ । यस अनुसन्धान कार्यका लागि प्रश्नावली, अवलोकन तथा छलफल जस्ता अनुसन्धानका साधनहरूको प्रयोग गरिएको छ र स्रोतहरूमा प्राथमिक स्रोत र द्वितीय दुवै स्रोत रहेका छन् । यस शोधकार्य पुरा गर्नका लागि मिश्रित अनुसन्धानात्मक ढाँचामा आधारित भई अनुसन्धान कार्य सम्पन्न गरिएको छ ।

विद्यालय शिक्षालाई व्यवस्थित गर्न सबैभन्दा महत्वपूर्ण भूमिका प्रधानाध्यापकको भएको पाइयो । शैक्षिक व्यवस्थापनका भौतिक पूर्वाधारहरू सन्तोषजनक नभएको पाइयो । विद्यालयमा कमजोर कक्षाकोठा व्यवस्थापन, शैक्षिक सामग्रीको कम प्रयोग, छात्रवृत्ति, अतिरिक्त कक्षा सञ्चालन, तालिम प्राप्त शिक्षकको कमी जस्ता तत्वहरूले विद्यार्थी उपस्थितिमा बढी प्रभाव पारेको पाइयो । विद्यालयमा शिक्षक विद्यार्थी आचारसंहिता राम्ररी लागु नभएको पाइयो । प्र.अ.बाट कक्षा अवलोकन गरेपनि पृष्ठपोषण कमै मात्रामा दिने गरेको पाइयो ।

शैक्षिक व्यवस्थापनका पूर्वाधारहरू पूरा गर्न सम्बन्धित सरकारी निकायहरू गैरसरकारी निकाय, संघसंस्था, स्थानीय निकाय, स्रोत साधन र समुदायसँग राम्रो समन्वय गरी शिक्षक तालिम, भौतिक व्यवस्थापन, अभिभावक सचेतना कार्यक्रमहरू विद्यार्थी सेवा सुविधा, दण्ड र पुरस्कारको उचित प्रयोग, अतिरिक्त कक्षा व्यवस्थापन र वैज्ञानिक शिक्षण पद्धति आदि सबै विद्यालयमा अझ प्रभावकारी ढङ्गले चल्नु पर्ने देखिन्छ । यस्ता समस्या समाधान गर्न सरकारले प्र.अ. तथा शिक्षकलाई तालिम, विद्यार्थीलाई विद्यालयप्रति सकारात्मक सोचको विकास तथा निरीक्षण र सुपरीवेक्षणलाई प्रभावकारी बनाइ उपयुक्त भौतिक साधन स्रोत जुटाउन विशेष पहल गर्नुपर्ने यस अध्ययनबाट देखिएको छ ।

विषय सूची

आवरणपृष्ठ	
प्रतिबद्धता पत्र	क
सिफारिस पत्र	ख
स्वीकृतिपत्र	ग
कृतज्ञताज्ञापन	घ
शोधसार	ङ
विषय सूची	छ
तालिका सूची	ज
सङ्क्षिप्त रूप	ट

परिच्छेद एक : परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	३
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	४
१.४ अनुसन्धान प्रश्नहरु	४
१.५ अध्ययनको औचित्य	५
१.६ अध्ययनको परिसीमा	६
१.७ मुख्य शब्दावलीहरुको परिभाषा	६

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा अवधारणात्मक खाका

२.१ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	७
२.२ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	११
२.३ पुनरावलोकनको उपादेयता	१४
२.४ अवधारणात्मक खाका	१६

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धान ढाँचा	१७
३.२ अध्ययनको क्षेत्र	१७
३.३ अध्ययनको जनसंख्या	१७
३.४ नमुना छनौट विधि र नमुनाको आकार	१७
३.५ तथ्याङ्क स्रोत	१८
३.५.१ प्राथमिक स्रोत	१८
३.५.२ द्वितीय स्रोत	१८
३.६ अनुसन्धानका साधनहरु	१९
३.७ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया	२०
३.८ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया	२०

परिच्छेद चार : नतिजाको छलफल

४.१ शैक्षिक व्यवस्थापनको वर्तमान स्थिति	२१
४.१.१ शैक्षिक व्यवस्थापनमा जिम्मेवारीको स्थिति	२१
४.१.२ शैक्षिक व्यवस्थापनमा प्र.अ.को भूमिका	२२
४.१.३ शैक्षिक व्यवस्थापनका प्रमुख तत्वहरुको विवरण	२३
४.१.४ कक्षाकोठा व्यवस्थापनको वर्तमान स्थिति र विद्यार्थीको नियमितता	२४
४.१.५ शैक्षिक व्यवस्थापनको वर्तमान स्थिति र विद्यार्थीको नियमितता	२४
४.१.६ शिक्षक तालिम र विद्यार्थी नियमितता दर	२७
४.२ विद्यार्थी नियमिततामा शैक्षिक व्यवस्थापनका तत्वहरुको खेलेको भूमिकाको लेखाजोखा	२८
४.२.१ कक्षाकोठामा विद्यार्थी नियमितता सम्बन्धी विवरण	२९
४.२.२ कक्षा कोठामा कालोपाटी/सेतोपाटीको अवस्था	३०
४.२.३ शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्थापन र प्रयोग	३१
४.२.४ शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग र विद्यार्थीको नियमितता	३२
४.२.५ छावृत्तिको व्यवस्थापन र विद्यार्थीहरुको नियमितता	३३
४.२.६ अतिरिक्त कक्षा सञ्चालन र विद्यार्थी नियमितता	३३

४.३ विद्यालयको ढाँचा व्यवस्थापनमा देखिएका समस्याहरु	३४
४.३.१ प्रभावकारी शैक्षिक योजना तर्जुमा गर्न नसक्नु	३५
४.३.२ स्रोत साधनको पर्याप्त व्यवस्था गर्न नसकिनु	३५
४.३.३ आर्थिक स्रोतको कमी	३५
४.३.४ तालिमको अभाव	३६
४.३.५ खेलकुद व्यवस्थापन नहुनु	३६
४.३.६ छात्रवृत्ति, पुरस्कार र प्रोत्साहनको प्रभावकारी वितरण नहुनु	३६
४.३.७ सरोकारवालाहरुको चासो र उनीहरूसँग समन्वयनको अभाव	३७
४.४ विद्यालयको शैक्षिक व्यवस्थापनमा देखिएका समस्या निराकरणका उपायहरु	३७
४.४.१ प्रभावकारी शैक्षिक योजना समयमा नै तयार गर्ने	३७
४.४.२ स्रोत साधनको पर्याप्त व्यवस्थापन	३८
४.४.३ आर्थिक स्रोतको बन्दोवस्त	३८
४.४.४ तालिमको व्यवस्थापन गर्नु पर्दछ	३८
४.४.५ खेलकुदको व्यवस्थापन	३८
४.४.६ छात्रवृत्ति तथा विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमहरुको प्रभावकारी व्यवस्थापन	३९
४.४.६ सम्बन्धित सरोकारवालाहरूसँग समन्वय कायम गर्नु पर्दछ	३९

परिच्छेद पाँच : निष्कर्ष तथा सुझावहरु

५.१ निष्कर्ष	४०
५.३ सुझाव	४१
५.३.१ नीतिगत तह	४१
५.३.२ अभ्यास तह	४१
५.३.३ अनुसन्धान तह	४२

सन्दर्भसूची

अनुसूचीहरु

तालिका सूची

तालिका १ : नमुना छनौट विवरण	१८
तालिका २ : शैक्षिक व्यवस्थापनमा जिम्मेवारी स्थिति	२२
तालिका ३ : शैक्षिक व्यवस्थापनमा प्र.अ.को भूमिका	२३
तालिका ४ : शैक्षिक व्यवस्थापनका प्रमुख तत्वहरूको विवरण	२४
तालिका ५ : कोठा व्यवस्थापनको वर्तमान स्थिति र विद्यार्थीको नियमितता	२५
तालिका ६ : शैक्षिक व्यवस्थापनको वर्तमान स्थिति र विद्यार्थीको नियमितता	२६
तालिका ७ : शिक्षक तालिम र विद्यार्थी नियमितता दर	२७
तालिका ८ : विद्यार्थी नियमितताको अवस्था	२८
तालिका ९ : कक्षाकोठामा विद्यार्थी नियमितता सम्बन्धी विवरण	२९
तालिका १० : कक्षाकोठामा कालोपाटी/सेतोपाटीको अवस्था	३०
तालिका ११ : शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्थापन र प्रयोग	३१
तालिका १२ : शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग र विद्यार्थीको नियमितता	३२
तालिका १३ : छात्रवृत्तिको व्यवस्थापन र विद्यार्थीहरू	३३
तालिका १४ : अतिरिक्त कक्षा सञ्चालन र विद्यार्थी नियमितता	३४

सङ्क्षिप्त रूप

प्र.अ.	—	प्रधानाध्यापक
जि.वि.स.	—	जिल्ला विकास समिति
जि.शि.अ.	—	जिल्ला शिक्षा अधिकारी
जि.शि.का.	—	जिल्ला शिक्षा कार्यलय
गा.वि.स.	—	गाउँ विकास समिति
गै.स.स.	—	गैर सरकारी संस्था
उ.न.पा.	—	महानगरपालिका
वि.व्य.स.	—	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
शि.अ.स.	—	शिक्षक अभिभावक संघ